

UDK: 657.92:502.131.1

POSLOVNA EKONOMIJA
BUSINESS ECONOMICS

Godina XI

Broj I

Str 83 – 102

doi:10.5937/poseko11-13032

Originalni naučni rad

dr Goranka Knežević, vanredni profesor¹

Univerzitet Singidunum,

Prof. dr Vladan Pavlović²

Univerzitet u Prištini (sa privremenim sedištem u K. Mitrovici), Ekonomski fakultet

Prof. dr Simo Stevanović³

Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Beograd

IZVEŠTAVANJE O ODRŽIVOM RAZVOJU – KARAKTERISTIKE, OGRANIČENJA I PERSPEKIVA U REPUBLICI SRBIJI*

SAŽETAK: Izveštavanje o održivom razvoju tradicionalno se vrši kroz izveštaj o poslovanju. Međutim, nakon 2000. godine, sve veći broj kompanija sastavlja poseban izveštaj o održivom razvoju na osnovu postojećih okvira za izveštavanje. Ocenjujući da kvalitet informacija o održivom razvoju nije na adekvatnom nivou, a posebno usled činjenice da se izveštaj o održivom razvoju sastavlja na dobrovoljnoj osnovi, Evropska komisija je donela Direktivu 2014/95/EU, koja je amandman na Direktivu 2013/34/EU, kojom se društvima sa više od pet stotina zaposlenih nalaže obaveza da dopune izveštaj o poslovanju za propisane nefinansijske informacije, odnosno, da pod definisanim uslovima, sastavljaju izveštaj o održivom razvoju prema jednom od postojećih okvira. Istraživanje sprovedeno na društvima koja se

¹ gknezevic@singidunum.ac.rs

² vladan.pavlovic@pr.ac.rs

³ stev@agrif.bg.ac.rs

* Rad predstavlja deo rezultata istraživanja na projektu 179001 finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

kotiraju na Beogradskoj berzi ukazuje da kompanije u Srbiji površno izveštavaju o održivom razvoju, vodeći više računa o formi, nego o sadržini i upotrebnoj vrednosti ovih informacija, kroz izveštaj o poslovanju, te da je stepen razvoja računovodstva održivog razvoja na izuzetno niskom nivou. Ispostavlja se da samo jedna kompanija, od kompanija koje ulaze u sastav korpe Belex 15 sastavlja poseban izveštaj o održivom razvoju na osnovu GRI standarda. Imajući u vidu odsustvo prakse adekvatnog obelodanjivanja nefinansijskih informacija, a čini se i same svesti o njihovom značaju, primena novodonete Direktive čiji će zahtevi morati da se operacionalizuju dopunom Zakona o privrednim društvima i/ili Zakona o računovodstvu, iziskivaće značajan napor kompanijama u Srbiji koje su obavezi da sastavljaju ovaj izveštaj.

Ključne reči: računovodstvo održivog razvoja, izveštavanje, nefinansijske informacije, Direktiva 2014/95/EU;

UVOD

Koncept korporativne društvene odgovornosti, u najširem smislu označava način na koji preduzeća komuniciraju sa svojim stejkholderima (Karabašević, Petrović, Maksimović, 2016, str. 106). Izveštavanje o održivom razvoju kao savremen skup naučno sređenih misli, delovanja i učenja koja predstavljaju celovit sistem datira još od poslednje polovine 19. veka kada je paralelno sa nastupanjem industrijske revolucije u SAD *George Perkins*, u to vreme izvršni direktor US Steel-a uveo plan kontribucionih primanja zaposlenih i time promovisao socijalne namere koje su za cilj imale „stabilne, efikasne i zadovoljne zaposlene” (Heald, 2005). Međutim, dok je *Perkins* bio fokusiran samo na socijalnu dimenziju, održivi razvoj danas obuhvata i ekonomsku i ekološku dimenziju. Pri tome, važno je naglasiti da se problematika korporativnog upravljanja ne odnosi samo na preduzeća u privatnom, već i na preduzeća u državnom vlasništvu (videti opširnije u: Stošić, Erić, Redžepagić, 2012). Zaštita životna sredine i upravljanje održivim razvojem smatraju se kritičnim faktorima uspeha u kreiranju pozitivnog imidža kompanije u savremenim uslovima poslovanja (Stevanović, Petrović-Randelović, 2012, str. 257). Računovodstvo kao sistem evidencije ekonomskih transakcija nužno prati i evidentira i transakcije vezane za zaštitu životne sredine, kao i transakcije između privrednog društva i njegovog socijalnog okruženja. Budući da su brojne organizacije integrisale održivost u svoje poslovne strategije, tradicionalna uloga računovođa je proširena i na

izveštavanje i obezbeđivanje održivosti (Wong, Pippin, Weber, Bergner, 2016, str. 64.). Potrebno je integrisati procene održivosti, računovodstvo, upravljačku kontrolu i izveštavanje, pri čemu je razvijeno više koncepata koji se u praksi koriste na različite načine (videti opširnije u: Maas, Schaltegger, Crutzen, 2016). Računovodstvo se nametnulo kao diseminator informacija između menadžmenta privrednog društva i njegovih interesnih grupa kao što su državni organi, banke, investitori, kupci i dobavljači.

Informacije o održivosti dolaze u formi indikatora kojima se mere ostvarene performanse privrednog društva u domenu tri dimenzije održivog razvoja – ekonomske, ekološke i socijalne. Indikatore koji se smatraju najvažnijim i najuticajnijim sa tačke gledišta održivosti budućeg razvoja potrebno je prilagoditi (individualizovati), meriti i pratiti njihove promene (prema: Mihić, Golušin, Mihajlović, 2011, str. 1802). U cilju merenja performansi, zadatak računovodstva održivog razvoja jeste da obezbedi informacije za obračun indikatora na način da te informacije odlikuju odgovarajuće kvalitativne karakteristike u smislu uporedivosti, razumljivosti, relevantnosti, materijalnosti, tačnosti i pouzdanosti. Indikatori i njihova analiza deo su izveštaja o održivom razvoju, za čije sastavljanje se koristi postojeća ekspertiza u računovodstvu, kao i važeći skup međunarodnih standarda i smernica. Među smernicama koje su najviše u upotrebi, u globalnim razmerama su smernice koje objavljuje Globalna inicijativa za izveštavanje (GRI – Global Reporting Initiative). Iako se na globalnom nivou preduzimaju značajni naponi da se sistem izveštavanja o održivom razvoju učini transparentnim, problemi u domenu materijalnosti informacija u ovom izveštaju, njihove uporedivosti u vremenu, kao i između različitih sektora, kao i mogućnosti provere ostaju i dalje predmet razmatranja akademske javnosti. U evropskom ambijentu taj problem se pokušao rešiti donošenjem nove Direktive amandmana 2014/95/EU koja obavezuje sve kompanije u Evropskoj uniji sa više od pet stotina zaposlenih da sastavljaju nefinansijski izveštaj, koji po strukturi i obimu informacija zapravo čini izveštaj o održivom razvoju. Ovo bi trebalo da ima dvostruke efekte (Directive 201/95/EU). Očekuje se da će velike kompanije u EU izložene legislativnim pritiscima standardizovati praksu izveštavanja o održivom razvoju i na taj način biti reper ostalim privrednim društvima da objavljuju nefinansijske informacije, što će uticati na transparentnost, koja je promovisana kao osnovi cilj donošenja Direktive.

S druge strane, ova praksa će uticati i na druge evropske zemlje koje imaju posebne sporazume sa EU, kao i na zemlje koje su kandidati za članstvo u EU da počnu da primenjuju zahteve Direktive, i time podižu svest o potrebi izveštavanja o održivosti, ali i da učine realne napore da informacije o održivosti pretoče u formu izveštaja. Republika Srbija ima zadatak da saglasno strateškoj opredeljenosti ka pristupanju Evropskoj uniji usaglasi Zakon o privrednim društvima i Zakon o računovodstvu sa novodonetom Direktivom

te da obaveže privredna društva sa više od pet stotina zaposlenih da nefinansijske informacije zahtevane Direktivom obelodane u okviru (konsolidovanog) izveštaja o poslovanju ili u formi zasebnog izveštaja (videti: Pavlović, Knežević, 2016). Prema tome, društva koja su u obavezi da sastavljaju nefinansijski izveštaj (koji predstavlja deo izveštaja o poslovanju, a pod definisanim uslovima se može publikovati zasebno) će merenje, monitoring i izveštavanje o ESG performansama morati da uključe u svoje interne politike i procedure.

Usled svega navedenog, čini se korisnim analiziranje prakse kompanija listiranih na domicilnoj berzi i utvrđivanje odstupanja u izveštavanju o nefinansijskim informacijama u odnosu na zahteve nove Direktive. Rad je podeljen na tri međuzavisne celine. U prvom delu rada predstavljeno je računovodstvo održivog razvoja i njegove karakteristike. Drugi deo rada obuhvata računovodstvene probleme izveštavanja o održivom razvoju, dok treći deo rada elaborira stepen devijacija izveštavanja o održivom razvoju kompanija koje se kotiraju na berzi i uključuju u obračun indeksa Belex 15 od zahteva i smernica nove Direktive EU.

RAČUNOVODSTVO ODRŽIVOG RAZVOJA I NJEGOVE KARAKTERISTIKE

Kompanije strateški koriste izveštavanje o održivosti, te je održivost ugrađena u njihove strateške prioritete (Higgins, Coffey, 2016, str. 18). S druge strane, problemi održivog razvoja značajno utiču na oblikovanje poslovne strategije. Uprkos tome, godišnji finansijski izveštaji ne otkrivaju važnost i značaj pitanja zaštite životne sredine i društvene odgovornosti privrednih društava, te ne omogućavaju sticanje saznanja o tome kako menadžment integriše ova pitanja u poslovnu strategiju i prati njihovo izvršenje. Konvencionalno računovodstvo i finansijski izveštaji imaju minimalistički pristup u kojem dominira izveštavanje o ekonomskim performansama privrednih društava. Zato se javlja potreba da se definiše jedan novi segment računovodstva koji se naziva računovodstvo održivog razvoja.

Računovodstvo održivog razvoja (*sustainability accounting*) smatra se podvrstom računovodstva i obuhvata aktivnosti, metode i sisteme kojima se priznaju, analiziraju, evidentiraju i mere interakcije ekonomskih sa socijalnim i ekološkim uticajima koje čine tri dimenzije održivosti (Schaltegger, Bennett, Burritt, 2006). Računovodstvo tako čini vezu između strateškog upravljanja i izveštavanja. Računovodstvo održivog razvoja omogućava da se prikupe podaci o ekonomskim, ekološkim i socijalnim uticajima privrednog društva u okruženju u kojem posluje, kao i da se na osnovu utvrđenih indikatora ti uticaji mere i o njima izveštava. Stoga je osnovni zadatak ovog računovodstva

dizajniranje informacionog sistema koji bi imao dve funkcije: prikupljanje podataka i izveštavanje menadžmenta i ostalih korisnika.

Računovodstvena profesija ima zadatak da definiše ključne indikatore (*core indicators, key performance indicators*), da obezbedi stabilnu i jasnu metodologiju njihovog izračunavanja i prikupljanje adekvatnih podataka za obračun indikatora. U domenu napomena, zadatak računovodstvene profesije je da obezbedi adekvatno prikupljanje i prezentaciju nefinansijskih informacija, kao i računovodstvenih politika koje su korišćene za priznavanje i vrednovanje troškova zaštite životne sredine i ostalih troškova društvene odgovornosti privrednog društva u skladu sa MSFI/MRS (Međunarodnim standardima finansijskog izveštavanja/Međunarodnim računovodstvenim standardima). U cilju ostvarivanja ovih aktivnosti, računovođe se uključuju u rad organizacija i tela na globalnom nivou. UNCTAD je preko posebne grupe eksperata za oblast međunarodnih računovodstvenih standarda i izveštavanja ISAR (*Intergovernmental Working Group of Experts on International Standards of Accounting and Reporting*) doneo dva dokumenta značajna za ovu oblast. Naime, UNCTAD je definisao pet kategorija indikatora ekoloških performansi o kojima je potrebno izveštavati. U pitanju su indikatori: energije, korišćenja voda, globalnog zagrevanja i emisije, uništavanja ozonskog omotača i odlaganja otpada (UNCTAD, 2009).

U domenu korporativnog upravljanja i ekonomskih performansi UNCTAD (2008) je definisao indikatore korporativnog upravljanja, gde spadaju indikatori: kontribucije ekonomskom razvoju, ljudskih prava, zaposlenih, razvoja kadrova, zdravlja i sigurnosti, podrške lokalnoj zajednici, lanca vrednosti i korupcije. Sve pomenute indikatore moraju odlikovati iste karakteristike kao i konvencionalne računovodstvene informacije (uporedivost, razumljivost, relevantnost i materijalnost, tačnost i pouzdanost). Postoji više načina na koji računovodstveni sistem može doprineti prikupljanju podataka za računanje ekoloških, ekonomskih i socijalnih indikatora. Ovo najčešće uključuje direktno unošenje podataka sa operativnog nivoa u obezbeđene internet ili intranet baze podataka ili u standardne tabele koje se šalju u centralnu jedinicu koja vrši obradu tih podataka. Korišćenje standardizovanih formata se preporučuje kako bi podaci prikupljeni od različitih poslovnih jedinica bili uporedivi. U poslovnoj praksi se veoma dobro pokazao sistem u kojem su podaci o zaštiti životne sredine i socijalnim performansama direktno integrisani u već postojeći računovodstveno-operativni sistem privrednog društva (ERP, *Enterprise Resource Planning*) (videti detaljnije u: Knežević, Pavlović, Milačić, 2015). Većina poznatih ERP rešenja već sadrži integrisano prikupljanje podataka o održivom razvoju. U okviru nemačkog SAP ERP rešenja postoji i poseban softver koji je ova kuća razvila pod nazivom Softver za upravljanje održivim razvojem (*Sustainability Performance Management Software*).

Posebno se ističe da privredna društva koja su već implementirala Sistem za upravljanje eko performansama i reviziju, EMAS (*Eco-Management and Audit Scheme*) koji je razvila Evropska komisija 1993. godine, a koja u fokusu ima informacije o zaštiti životne sredine, mogu ovaj sistem koristiti i za prikupljanje podataka za sastavljanje izveštaja o održivom razvoju, odnosno za računanje ekoloških i socijalnih indikatora performansi. Trenutno postoji oko 4600 registrovanih EMAS korisnika. Prikupljanje podataka za sastavljanje izveštaja o održivosti obavlja se na osnovu sledećih kriterijuma (*Department for Environment Food and Rural Affairs*, 2013, str. 8): obim podataka i njihov značaj za poslovanje, finansijski uticaj, značaj za delatnost i značaj za stejkholdere. Računanje ključnih indikatora je u formi normalizovanih indikatora ili pokazatelja gde se određena fizička mera (na primer, korišćenje energije u kilovatima) podeli sa nekim indikatorom ekonomskih performansi (na primer, ukupnim prihodom). Ovako normalizovani indikatori omogućavaju upoređivanje tokom vremena, kao i upoređivanje između različitih privrednih organizacija. U cilju utvrđivanja napretka privrednog društva u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja potrebno je da se za sve pomenute indikatore utvrde kritične vrednosti, kao i da se utvrdi bazna godina sa kojom će poređenje biti izvršeno.

Osim UNCTAD-a, i mnoge druge organizacije su donele standarde za praćenje i izveštavanje o održivom razvoju. Najzastupljeniji sistem standarda u globalnim razmerama je sistem donet od organizacije pod nazivom Globalna inicijativa izveštavanja (GRI, *Global Reporting Initiative*) čiji standardi nose oznaku GRI. Prema izveštaju računovodstveno-revizorske kuće *Ernst Young* (EY, 2014, str. 13) od ukupno 250 globalnih multinacionalnih kompanija oko 95% njih izveštava na osnovu GRI standarda. Pomenuti standardi se baziraju na tri stuba: izveštavanje o strategiji, korporativnom upravljanju i profilu privrednog društva, zatim drugi stub se odnosi na menadžerski pristup problemima održivog razvoja, a treći stub odnosi se na mere performansi u domenu održivog razvoja (GRI, 2011). Danas je u upotrebi verzija GRI 4.0. Standardima je definisano 9 indikatora ekonomskih performansi razvrstanih na opšte ekonomske indikatore, indikatore tržišnog prisustva i indikatore indirektnih ekonomskih uticaja. U domenu zaštite životne sredine definisano je prema GRI standardima 30 indikatora razvrstanih na indikatore materijala, vode, biodiverziteta, emisije i otpada, proizvoda i usluga, transporta, usaglašavanja i opšte ekološke indikatore. Indikatori radnog okruženja i zaposlenih dele se u grupe: zapošljavanje, odnosi s menadžmentom, zdravlje i bezbednost na radu, trening i obuka, jednake šanse za sve grupe i jednakost nagrađivanja muškaraca i žena. Ukupno 14 indikatora determinišu performanse privrednog društva u domenu zapošljavanja i radnog okruženja. Ljudska prava su determinisana sa 11 indikatora, socijalnih indikatora ima 8, dok se odgovornost za proizvode ocenjuje sa 9 indikatora prema GRI

standardima (GRI, 2015, str. 2). Prednosti korišćenja GRI standarda su u fleksibilnosti i prilagođenosti različitim delatnostima, mogućnosti da se performanse upoređuju i da se definišu granice za svaki indikator. GRI standardi su sredstvo za upravljanje korporativnom reputacijom i postizanje konkurentske prednosti, ali omogućavaju i da se uključe brojni stejkholderi u redefinisavanje ove platforme, služe za politički dijalog, kao i za akademska istraživanja (Fonseca, 2010, str. 5).

Poseban problem računovodstva održivog razvoja kao podvrste računovodstva nalazi se u tome da je njegova uloga da obezbedi javno dostupne, objektivne i tačne informacije na osnovu kojih investitori i ostali korisnici donose poslovne odluke. Transparentnost je osnovni kriterijum koji ovo izveštavanje mora da zadovolji (Department for Environment Food and Rural Affairs, 2013, str. 10). Zbog tog razloga su svi sistemi izveštavanja omeđeni profesionalnom i zakonskom regulativom. Računovodstvo, ali i njegove podvrste, kao što je računovodstvo održivog razvoja, moraju stoga biti u stanju da obezbede informacije o progresu koji je privredno društvo ostvarilo vezano za određene ciljeve održivog razvoja, integrativnu vezu održivog razvoja i finansijskih performansi, informacije o načinu kako privredno društvo upravlja svojim uticajem na društvo i životnu sredinu (preko sistema EMAS ili ISO standarda), koje su to linije odgovornosti, te da se identifikuju rizici i šanse koje proizilaze iz uticaja privrednog društva na okruženje, kao i objašnjenje internih procesa i rizika izveštavanja o održivom razvoju. Izveštaj o održivom razvoju mora sadržati i definisanu strategiju. (Department for Environment Food and Rural Affairs, 2013, str. 11).

Većina informacija o održivom razvoju je kvalitativne i nefinansijske prirode. Važnost i značaj tih informacija potencirana je i u Evropskoj uniji (EU) novom Direktivom 2014/95/EU koja obavezuje velika privredna društva sa preko 500 zaposlenih da u okviru izveštaja o poslovanju ili posebnog izveštaja prezentuju nefinansijske informacije. Konvencionalno izveštavanje takođe nalaže obelodanjivanje nefinansijskih informacija u Izveštaju o poslovanju, a donošenje Direktive 2014/95/EU usmereno je na unapređenje izveštavanja o nefinansijskim informacijama u EU, odnosno težnji da se izveštavanje o nefinansijskim informacijama ujednači, te da i nefinansijske informacije karakterišu konzistentnost i uporedivost (videti opširnije u: Thomas, Maguire, 2014). Nefinansijski izveštaj sadrži informacije nužne za razumevanje razvoja privrednog društva, poslovnih rezultata i položaja i učinaka njegovih aktivnosti na ekološka, socijalna, kadrovska pitanja, na poštovanje ljudskih prava, borbu protiv korupcije i pitanja u vezi sa podmićivanjem.

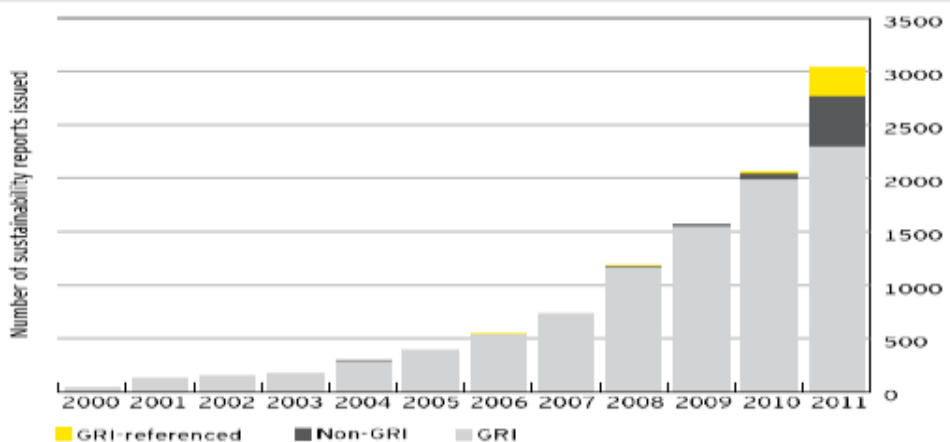
Zaokružujući razvoj najbolje prakse selekcije kvantitativnih indikatora i napomena u domenu ekonomskih, ekoloških performansi i društvene odgovornosti, računovođe doprinose razvoju ove oblasti i utiču na niz

privrednih društava u globalnoj ekonomiji da se ponašaju ekološki i društveno odgovorno i da o tome blagovremeno i tačno izveštavaju. Međutim, u ovoj oblasti postoje mnogobrojni otvoreni problemi i izazovi sa kojima se računovodstvena profesija suočava i o njima govorimo u nastavku ovog rada.

RAČUNOVODSTVENI PROBLEMI IZVEŠTAVANJA O ODRŽIVOM RAZVOJU

Termin održivog razvoja pojavio se u Bruntlandovom izveštaju 1987. godine gde je održivi razvoj definisan kao „ostvarivanje potreba sadašnjih generacija bez narušavanja mogućnosti da i buduće generacije ostvaruju te potrebe” (WCED, 1987). Izveštavanje o održivom razvoju nakon 2000. godine doživljava svoj procvat. Početkom drugog milenijuma, izveštaj o održivom razvoju je objavljivalo nešto manje od 250 društava, dok je 2011. godine, ovaj izveštaj sastavljalo preko 3.000 društava (videti sliku 1). Kao osnovne motive za rast izveštavanja o održivom razvoju, privredna društva navode veću reputaciju, omogućavanje redefinisivanja vizije i strategije, povećanu lojalnost zaposlenih, veću efikasnost u odlaganju otpada i korišćenju prirodnih resursa, kao i povećanu mogućnost zaduživanja na tržištu kapitala. (EY, 2016).

Slika 1 – Rast izveštavanja o održivom razvoju od 2000–2011. godine

Izvor: EY (2016), str. 6

Porast broja globalnih privrednih društava koja izveštavaju o održivom razvoju ne omogućava donošenje suda o kvalitetu tih izveštaja. Na kvalitet izveštavanja utiču brojni faktori među kojima su najznačajniji materijalnost, uporedivost i proverljivost.

Dilema oko materijalnosti informacija koje sadrži izveštaj o održivom razvoju proizilazi iz činjenice da su ove informacije nefinansijske prirode, te da je shodno tome prag materijalnosti teško odrediv pomoću uobičajenih

kvantitativnih merila, kao što je procentualno učešće u prihodima. Određivanje materijalnosti nefinansijskih informacija se obavlja na način da se opisuju informacije koje su relevantne za donošenje odluka, stavljanjem u kontekst sa drugim informacijama i procenom njihove kvalitativne i kvantitativne važnosti u procesu odlučivanja (Eccless, Krzus, Serafeim, 2012). Načelno posmatrano, materijalno značajna informacija predstavlja informaciju čije bi izostavljanje onemogućilo stejkholdere da donose adekvatne odluke. U cilju određivanja praga materijalnosti, preporučuje se primena pet testova, i to: test merenja direktnog finansijskog uticaja, test saglasnosti performansi i politike organizacije, test komparacije sa konkurentima, test ponašanja stejkholdera i test usklađenosti sa društvenim normama (Zadek, Merme, 2003, str. 4). Tek pošto informacije o održivom razvoju zadovolje svih pet testova, moguće je takvu informaciju smatrati materijalno značajnom za odlučivanje. Direktiva 2014/95/EU u paragrafu 8 bavi se, takođe, pitanjem materijalnosti nefinansijskih informacija o održivom razvoju. Materijalnim se, prema Direktivi 2014/95/EU, smatraju informacije čije bi izostavljanje moglo prouzrokovati nastupanje osnovnih rizika koji bi izazvali ozbiljne efekte, zajedno sa onima koji su već nastupili, a koje treba procenjivati prema njihovoj veličini i ozbiljnosti, te koji mogu nastupiti iz aktivnosti samog društva ili biti povezani s poslovanjem društva (s proizvodima društva, uslugama i poslovnim odnosima, uključujući lanac nabavke i lanac podugovarača).

Imajući u vidu da je Direktivom 2014/95/EU materijalnost fleksibilno definisana, moguća su različita tumačenja materijalnosti u zemljama članicama EU. GRI standardi ističu materijalnost kao ključni princip, pored uključivanja stejkholdera i principa potpunosti informacija. Iako se ulaže značajan napor da se definiše materijalnost za nefinansijske informacije, praksa pokazuje da privredna društva različito tumače šta se smatra materijalno značajnom informacijom po pitanju održivog razvoja, a katkad društva ne izveštavaju ni o informacijama koje su nesumnjivo materijalno značajne. U vezi sa time, Fonseca (2010, str. 16) navodi da veliki proizvođači cementa nisu izveštavali o materijalno značajnim informacijama o održivom razvoju.

Osim problema materijalnosti, u literaturi se navodi i problem koji proizilazi iz toga što se izveštaj o održivom razvoju priprema na dobrovoljnoj osnovi, što ima za posledicu i to da je uporedivost ovog izveštaja dovedena u pitanje. Postoji veliki broj okvira, principa i inicijativa prema kojima privredna društva mogu izveštavati o održivom razvoju. Kao što je navedeno, najveći broj privrednih društava izveštava prema okviru Globalne inicijative, odnosno prema GRI 4 pravilima izveštavanja. Nakon toga slede izveštavanje prema AA1000 standardima koje donosi organizacija AccountAbility i integrisano izveštavanje prema Međunarodnom odboru za integrisano izveštavanje (International Integrated Reporting Council, IIRC). Brojne organizacije izveštavaju i na osnovu nacionalne regulative, uključivanjem ovih informacija

u izveštaj o poslovanju (Management report), kako i nalaže IV Direktiva, odnosno Direktiva 2013/34/EU, koja ju je zamenila. Primera radi, sistem mandatornog izveštavanja korišćenjem nacionalnog okvira primenjuju brojne kompanije u Francuskoj.

Veliki broj različitih okvira za izveštavanje ima za posledicu neuporedivost prezentovanih informacija. Ni jedna od pomenutih organizacija nema mehanizme za podsticanje primene određenog okvira izveštavanja, te se privredna društva opredeljuju za određeni okvir na dobrovoljnoj osnovi. Neuključivanjem regulatora (države) u uspostavljanje normi izveštavanja ostavljen je otvoren prostor za donošenjem brojnih inicijativa za izveštavanje što je, kako se ocenjuje, ceo sistem učinilo glomaznim i opterećenim. Kao posledica neuporedivosti informacija, praćenje napretka privrednog društva u oblasti održivog razvoja je otežano. Uporedivost informacija je posebno važno pitanje za investitore, pa ne treba da čudi što je prema jednom istraživanju sprovedenom u Velikoj Britaniji, svega 5% finansijskih analitičara navelo da obelodanjene informacije o održivom razvoju uključuju u modele donošenja poslovnih odluka, odnosno da daju preporuke za investiranje na osnovu tih informacija (Zadek, Merme, 2003, str. 7). Investitori smatraju da je potrebno da informacije budu uporedive u sukcesivnim periodima, kako bi mogle da budu ravnopravne sa računovodstvenim informacijama u domenu donošenja investicionih odluka. Problem neuporedivosti nije rešen ni Direktivom 2014/95/EU, čije odredbe države članice trebaju da inkorporiraju u nacionalna zakonodavstva, tako da stupe na snagu od januara 2017. godine. Naime, Direktiva 2014/95/EU u paragrafu 9 omogućava sastavljanje nefinansijskog izveštaja saglasno nacionalnim okvirima, EMAS, standardima Globalne inicijative (GRI standardi), smernicama OECD-a, ISO standardima i ostalim okvirima. Iako odredbe Direktive još nisu ni stupile na snagu, već se ocenjuje da novodoneta Direktiva doprinosi nekonzistentnosti izveštavanja, omogućavajući dodatnu konfuziju i neuporedivost, što se ističe i kao njena najveća slabost (videti: Pavlović, Knežević, 2016).

Važna karakteristika izveštaja o održivom razvoju jeste i mogućnost eksterne provere (assurance) informacija koje su u njemu sadržane. U mnogim zemljama je revizija ovih informacija potpuno dobrovoljna, a za tačnost informacija odgovara upravni i nadzorni odbor. Osim neuporedivosti, nepostojanje tela koje bi obavilo eksternu proveru nefinansijskih informacija i indikatora održivog razvoja, predstavlja ključni problem koji izaziva nepoverenje stejkholdera u ove informacije, te se često ističe da nefinansijske informacije predstavljaju samo kozmetičko ulepšavanje. U pokušaju da se otkloni problem eksterne provere informacija, Direktiva 2014/95/EU u paragrafu 16. navodi da bi „ovlašćeni revizori i revizorska društva trebalo da proveravaju samo da li je nefinansijski izveštaj podnet, dok bi države članice trebalo da predvide da informacije proveri nezavisni pružatelj usluga provere.”

Naravno, ovde ostaje otvoren problem kvaliteta organizacije koja bi pružala usluge provere, kao i standarda i kriterijuma provere koji bi se koristili. Na ova pitanja Direktiva ne daje odgovor, iz čega proizilazi da će zemlje članice EU samostalno definisati koje su organizacije zadužene za proveru nefinansijskog izveštaja i njegovih komponenti.

Izveštavanje o održivom razvoju ima gotovo dvadeset godina dugu tradiciju i po brojnosti privrednih društava koje izveštavaju o održivom razvoju, može se zaključiti o značaju koji investitori u globalnoj ekonomiji pridaju informacijama o ekonomskim, socijalnim i ekološkim performansama. Kompanije informišu javnost o preuzetim aktivnostima u kontekstu održivog razvoja prezentovanjem izveštaja o održivom razvoju, koji sadrži informacije o preuzetim aktivnostima, efektima preuzetih aktivnosti i nameravanim strategijama usmerenih na poboljšavanje (Muminović, Pavlović, 2011, str. 31).

Međutim, kvalitet tih informacija je i dalje sporan te se od računovodstvene profesije očekuje da pronađe adekvatne smernice koje bi privrednim društvima pomogle kod sastavljanja ovog izveštaja i rešile probleme materijalnosti, uporedivosti i provere. Stiče se utisak da učesnici u procesu izveštavanja još uvek nisu blizu rešavanja pitanja materijalnosti, uporedivosti i eksterne verifikacije informacija o održivom razvoju.

Donošenje Direktive 2014/95 imalo je za cilj da se unapredi doslednost i uporedivost nefinansijskih informacija (Tačka 6 preambule Direktive), i time unapredi izveštavanje. Međutim, mnoge revizorske kuće ocenjuju da će efekti primene Direktive biti krajnje diskutabilni, a posebno efekti po transparentnost izveštavanja. Razmatrajući primenu Direktive 2014/95/EU, Asocijacija ovlašćenih sertifikovanih računovođa (Association of Chartered Certified Accountant – ACCA, 2016) navodi da je prisutan jaz u očekivanjima, koji je neophodno umanjiti. Povodom toga, ACCA ističe da Evropska komisija treba da donese precizna uputstva za primenu Direktive, kao i da pojasni odgovornost revizora u vezi sa nefinansijskim informacijama.

IZVEŠTAVANJE O ODRŽIVOM RAZVOJU U SRBIJI

U R. Srbiji, društva imaju obavezu da izveštavaju o zaštiti životne sredine, ekonomskim performansama i korporativnom upravljanju u izveštaju o poslovanju, shodno članu 29 Zakona o računovodstvu (što predstavlja zahtevi Direktive 2013/34/EU). Akcionarska društva listirana na Beogradskoj berzi su u obavezi da sastavljaju izveštaj o poslovanju. Načelno posmatrano, izveštavanje o održivom razvoju je najrazvijenije upravo kod društava koja su listirana na berzi. Osim u izveštaju o poslovanju, društva mogu izveštavati o održivom razvoju u okviru posebno pripremljenih izveštaja. U svetu se sprovode brojna istraživanja o izveštavanju kompanija listiranih na berzama o

održivom razvoju. Jansen Van Vuuren i Schulschenk (2013, str. 22) navode da odbori direktora favorizuju sastavljanje integrisanog izveštaja o održivom razvoju budući da su ovom izveštaju jasno integrisane strategija, održivost i performanse. Međutim, kako navode Solomon i Maroun (2012, str. 5), u kontekstu analize izveštavanja o održivom razvoju akcionarskih društava na berzi u Johannesburgu, integrisano izveštavanje nekad rezultira u praznoj retorici.

U radu je istražen način na koji društva listirana na Beogradskoj berzi izveštavaju o održivom razvoju, kao i da li društva izveštavaju isključivo o ekološkim i ekonomskim aspektima, ili izveštavaju i o ostalim aspektima održivog razvoja (ljudska prava, politika zapošljavanja, bezbednost proizvoda i usluga i slično).

Opis uzorka

U istraživanju je obuhvaćeno 11 akcionarskih društava listiranih na Beogradskoj berzi koja ulaze u obračun indeksa Belex 15. U pitanju su sledeća društva: NIS, Energoprojekt, Komercijalna banka, Aerodrom „Nikola Tesla”, Galenika Fitofarmacija, AIK banka, Metalac, Sojaprotein, Alfaplam, Messer Tehnogas i Jedinstvo iz Sevojna.

Metodologija

U radu je korišćena metoda analize sadržaja (content analysis), koja je i najčešće primenjena metoda za predmetno istraživanje (videti: Gray, Kouhy, Lavers, 1995; Unermann, 2000).

Rezultati istraživanja

Rezultati istraživanja prikazani su u tabelama (1–4).

Tabela 1– Prikaz informacija o održivom razvoju u Republici Srbiji

Informacije o održivom razvoju su prikazane u:	Broj društava iz uzorka
Poseban izveštaj	1
U okviru izveštaja o poslovanju (<i>Management report</i>)	10
Integrisani izveštaj	0
Ukupno privrednih društava u uzorku	11

Izvor: Izrada autora

Najveći broj organizacija koje čine strukturu indeksa Belex 15 izveštavaju o održivom razvoju u okviru izveštaja o poslovanju što je u skladu

sa domaćom regulativom, odnosno sa zahtevima Direktive 2013/34/EU, kao i nove Direktive 2014/95 o nefinansijskim informacijama (videti tabelu 1). Samo jedno privredno društvo iz uzorka, priprema poseban izveštaj o održivom razvoju (NIS a.d). Nijedno društvo ne sastavlja integrisani izveštaj o održivom razvoju.

U Tabeli br. 2 su prikazane karakteristike izveštaja o održivom razvoju koji priprema privredno društvo NIS. Izveštaj privrednog društva NIS-a u potpunosti sledi zahteve standarda GRI 4, te su zastupljeni svi relevantni aspekti osim etike. U izveštaju nije naveden razlog izostavljanja etičkog aspekta, iako je u pitanju standardni element izveštaja o održivom razvoju.

Tabela 2 – Prikaz informacija o održivom razvoju u posebnom izveštaju kompanije NIS ad

Izveštaj o održivom razvoju NIS a.d.	
Međunarodni skup standarda za izveštavanje	<i>Global Reporting Initiative, GRI 4</i>
Struktura izveštaja:	–
Strategija	Uvodna reč generalnog direktora
Profil privrednog društva	Zastupljen kroz misiju, viziju, opis delatnosti
Značajna materijalna ograničenja	Zastupljeno
Uključenost stejkholdera	Opisno definisana važnost stejkholdera
Učestalost izveštavanja	Godišnje
Korporativno upravljanje	Zastupljeno kroz strateške ciljeve, strukturu skupštine, odbora direktora i uloge generalnog direktora
Etika	Nije zastupljeno
Eksterna verifikacija izveštaja	Ernst Young (izveštaj u skladu sa GRI 4)

Izvor: Izrada autora

U Tabeli br. 3 je dat kvantitativni prikaz indikatora performansi sadržanih u Izveštaju o održivom razvoju kompanije NIS ad, shodno zahtevima standarda, i to kvantitativni prikaz: ekonomskih indikatora, ekoloških indikatora, indikatora u vezi zaposlenih, ljudskih prava i indikatora u oblasti korupcije. Standard GRI 4 predviđa objavljivanje 82 indikatora, dok kompanija NIS objavljuje 61 indikator. Navedeno ne znači lošiji kvalitet NIS-ovog izveštaja o održivom razvoju, već izražava činjenicu da su pojedini indikatora neadekvatni za primenu u ovoj delatnosti. NIS posebno izveštava o

11 dodatnih specifičnih indikatora koji se odnose na ovu delatnost (procenjena količina i vrednost rezervi nafte i gasa).

Tabela 3 – Prikaz informacija o održivom razvoju u posebnom izveštaju NIS a.d.

Indikatori performansi u izveštaju o održivom razvoju NIS, a.d. i standardima GRI 4		
Indikatori	NIS ad	GRI 4
– ekonomske (EC)	9	9
– ekološke (EN)	23	34
– zaposleni (LA)	14	16
– ljudska prava (HR)	6	12
–korupcija (SO)	9	11
Ukupno:	61	82
Specifični indikatori za delatnost (OG)	11	–

Izvor: Izrada autora

U Tabeli br. 4 su prikazane komponente izveštavanja o održivom razvoju obelodanjene u izveštaju o poslovanju. Sva društava iz definisanog uzorka, saglasno zakonskim odredbama, obelodanjuje informacije o održivom razvoju, primarno informacije o zaštiti životne sredine i ekonomske informacije, u okviru izveštaja o poslovanju. Struktura izveštavanja u najvećoj meri sledi zahteve Direktive 2013/34 (poglavlje 5).

Tabela 4 – Struktura izveštaja o poslovanju

Struktura izveštaja o poslovanju	
Karakteristike izveštaja prema Direktivi 2013/34/EU, poglavlje 5 Izveštaj o poslovanju	Broj privrednih društava iz uzorka
Verovatni budući razvoj privrednog društva	11
Aktivnosti u području istraživanja i razvoja	7
Sticanje sopstvenih akcija	11
Postojanje zavisnih privrednih društava	11
Ciljevi i metode upravljanja finansijskim rizikom	10

Izloženost privrednog društva rizicima cena, kreditnim rizicima, rizicima likvidnosti i novčanih tokova	10
Izveštaj o korporativnom upravljanju	9
Zaštita životne sredine	8
Ukupno privrednih društava koja sastavljaju izveštaj	11

Izvor: Izrada autora

Iz Tabele br. 4 se može uočiti da društva čije akcije ulaze u korpu za obračun indeksa Belex 15 izveštavaju delimično o pitanjima istraživanja i razvoja, ciljevima i metodama upravljanja rizicima, o korporativnom upravljanju i zaštiti životne sredine. Tako, privredna društva Energoprojekt i Sojaprotein nisu prikazali izjavu korporativnog upravljanja u izveštaju o poslovanju iz 2015. godine, zatim o aktivnostima istraživanja i razvoja u izveštaju o poslovanju nisu izveštavala privredna društva Jedinstvo iz Sevojna, Aerodrom Nikola Tesla, Alfa plam i AIK banka. Informacije o životnoj sredini nisu u izveštaju o poslovanju obelodanile banke – Komercijalna i AIK banka, kao ni Jedinstvo Sevojno, što je bilo za očekivati.

Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da je u R. Srbiji izveštavanje o održivom razvoju u povoju, te da privrednim društvima predstoji značajno ulaganje u ovu oblast, pogotovo nakon što se zakonska regulativa usaglasi sa odredbama Direktive 2014/95/EU koje treba budu inkorporirane u zakonodavstva država članica EU i da budu u primeni od januara 2017. godine. Ono što se očekuje je prilagođavanje informacionog sistema i prikupljanje niza podataka o kojima do sada ova društva nisu izveštavala (GRI 4 indikatori, praćenje zaštite životne sredine, društveni indikatori, zaposleni, korupcija i slični).

ZAKLJUČAK

Značaj izveštavanja o održivom razvoju je sve veći, i to usled sve većeg broja privrednih društava koja o ovim pitanjima izveštavaju, regulativi koja se usložnjava i naporima za podizanje kvaliteta ovog segmenta izveštaja izveštavanja. Računovodstvo održivog razvoja u tom segmentu ima ključnu ulogu, jer se računovodstveni sistem sa svojim alatima stavlja i u funkciju prikupljanja i analize nefinansijskih informacija o održivom razvoju. Ovde je uloga računovodstva održivog razvoja dvojaka. Naime, ono služi za prikupljanje i analizu podataka za obračun indikatora performansi u domenu ekologije, ljudskih prava, društvenog uticaja, korupcije i njihovo povezivanje sa

ekonomskim performansama, a s druge strane računovodstveni sistem ima zadatak izveštavanja ključnih stejkholdera o pitanjima održivog razvoja. To izveštavanje najčešće ima formu mandatornog u okviru već postojećeg izveštaja o poslovanju, ali i volontarnog u okviru posebnih izveštaja o održivom razvoju. Globalni svetski igrači ova pitanja sumiraju u okviru posebnog izveštaja primenom nekog međunarodnog skupa standarda (GRI standardi, AA1000, integrisano izveštavanje prema IIRC).

Istraživanje ukazuje da privredna društva koja se kotiraju na Beogradskoj berzi, i to ona koja se uključuju u obračun indeksa *Belex 15*, uglavnom veoma površno izveštavaju o održivom razvoju, vodeći više računa o formi, nego o sadržini i upotrebnosti vrednosti datih informacija, kroz izveštaj o poslovanju. Ispostavlja se da samo jedna kompanija iz uzorka, priprema poseban izveštaj o održivom razvoju na osnovu GRI standarda. Ovo nameće zaključak da je stepen razvoja kako računovodstva održivog razvoja, tako i izveštavanja, na veoma niskoj osnovi, te da je nužno unapređenje ovog segmenta računovodstva. Ovo će biti potencirano i implementacijom zahteva Direktive 2014/95/EU u domicilno zakonodavstvo, koja nalaže kompanijama sa preko 500 zaposlenih da sastavljaju nefinansijski izveštaj. Navedeno znači da će društva morati da razviju sistem prikupljanja podataka, kao i da razviju i primene adekvatnu metodologiju obračuna indikatora performansi i njihovo praćenje i izveštavanje. Puna primena zahteva Direktive odraziće se na povećanje troškova izveštavanja privrednih društava u Srbiji. Na osnovu sadašnjeg stanja, može se očekivati da će tek manji broj društva biti u mogućnosti da blagovremeno ispuni ove zahteve na adekvatan način.

Prethodno navedeno govori u prilog tezi da privredna društva u našoj zemlji, opterećenoj ekonomskim problemima, ne primenjuju nove koncepte izveštavanja sve dok oni ne postanu obavezujući, odnosno, da je svest o značaju korporativnog izveštavanja, sve dok je ono dobrovoljnoj osnovi, veoma nisko. Za razliku od naše zemlje, u globalnim razmerama se više ne postavlja pitanje da li treba izveštavati o održivom razvoju, već se traže načini njegovog unapređenja, pogotovo u segmentima kao što su uporedivost izveštaja, materijalnosti informacija i eksterne provere.

SUMMARY

REPORTING ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT – CHARACTERISTICS, DISADVANTAGES AND PERSPECTIVES IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Reporting on sustainable development has traditionally been a part of the management report. However, after the year 2000 many companies started to prepare separate report on sustainable development based on the current

reporting framework. Giving that quality of sustainable information was not at the expected level, based on the fact that the sustainable reports were prepared voluntarily by companies, European Commission passed the Directive 2014/95/EU which serves as amending Directive 2013/34/EU. The Directive 2014/95/EU states that entities with more than 500 employees have an obligation to report certain non-financial information as a supplement to the management report. Otherwise stated, the Directive requires that under the specified condition, entities prepare the sustainable development report based on one among many contemporary frameworks. Research conducted on the entities whose shares are traded at the Belgrade Stock Exchange shows that Serbian companies prepare superficial reports, focusing more on the form than the content and usefulness of this information reported on the surface of the management report. The research shows also that development of sustainable reporting in Serbia is at a very low level. It seems that only one company from the Belex 15 index prepares the separate sustainable report based on GRI standards. Taking into consideration that the practice of adequate disclosure of non-financial information is missing in Serbia, sustained by the inadequate mindset of investors that do not support the importance of this information, the application of this newly passed Directive which is going to be operationalized in the Company Law in Serbia or the Law on Accounting, require Serbian companies to invest great effort in order to prepare this report.

Key words: sustainability accounting, reporting, non-financial information, Directive 2014/95/EU

LITERATURA

1. Association of Chartered Certified Accountant – ACCA (2016). *ACCA respond to consultations on the implementation of the EU non financial reporting requirements*. Pristupljeno: 26. 08. 2016. <http://www.accaglobal.com/pk/en/discover/news/2016/april/eu-nfrdirective.html>;
2. Department for Environment Food and Rural Affairs. (2013). *Environmental reporting Guidelines*. Preuzeto sa internet stranice 22. 08. 2016; (https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/206392/pb13944-env-reporting-guidance.pdf);
3. Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014, Official Journal of the European Union L 330/1, 15. 11. 2014;

4. Eccless, R. G., Krzus, M. P., Serafeim, G. (2012). The need for Sector specific materiality and sustainability reporting standards, *Journal of Applied Corporate Finance*, 24(2), 8–14;
5. Ernst Young, EY (2014). *Sustainability Reporting the time is now*. EYGM limited. Preuzeto sa sajta dana 31. 08. 2016.
[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_Sustainability_reportin_g_-_the_time_is_now/\\$FILE/EY-Sustainability-reporting-the-time-is-now.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_Sustainability_reportin_g_-_the_time_is_now/$FILE/EY-Sustainability-reporting-the-time-is-now.pdf);
6. Ernst Young, EY (2016). *Value of Sustainability Reporting*. Ernst Young LLP. Preuzeto sa sajta 31. 08. 2016.
[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_-_Value_of_sustainability_reporting/\\$FILE/EY-Value-of-Sustainability-Reporting.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_-_Value_of_sustainability_reporting/$FILE/EY-Value-of-Sustainability-Reporting.pdf);
7. Fonseca, A. (2010). *Barriers to Strengthening the Global Reporting Initiative Framework: Exploring the perceptions of consultants, practitioners, and researchers*. Preuzeto sa sajta: 31. 08. 2016.
http://www.csin-rcid.ca/downloads/csin_conf_alberto_fonseca.pdf;
8. Gray, R. H., Kouhy, R., Lavers, S. (1995). Constructing a research database of social and environmental reporting by UK companies: A methodological note, *Accounting, Auditing and Accountability Journal*, 8(2), 78–101;
9. GRI (2015). *Quick reference sheet*. Preuzeto 31. 08. 2016. sa stranice:
<https://www.globalreporting.org/resourcelibrary/G3.1-Quick-Reference-Sheet.pdf>;
10. GRI (2011). *Sustainability reporting guidelines*, version 3.1. Amsterdam, Netherlands. Preuzeto 31. 08. 2016. sa stranice:
<https://www.globalreporting.org/resourcelibrary/G3.1-Guidelines-Incl-Technical-Protocol.pdf>;
11. Heald, M. (2005). *The Social Responsibilities of business*. Transaction publishers, New Jersey: Preuzeto 31. 08. 2016;
12. Higgins, H, Coffey, B. (2016). Improving how sustainability reports drive change: a critical discourse analysis, *Journal of Cleaner Production*, 136, Part A, 18–29;
[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Practice_and_Perceptions_of_King_III_Survey/\\$FILE/EMS%20ALCRL%20King%20III%20Study%20Report_small.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Practice_and_Perceptions_of_King_III_Survey/$FILE/EMS%20ALCRL%20King%20III%20Study%20Report_small.pdf);
13. Jansen van Vuuren, C., Schulschenk, J. (2013). *Perceptions and practice of King III in South African Companies*, University of Pretoria and the Institute of Directors Southern African. Preuzeto 17. 08. 2016. sa sajta:
<https://www.iodsa.co.za>;

14. Karabašević, D., Petrović, G., Maksimović, M. (2016). The impact of the levels of education on the perception of corporate social responsibility, *Poslovna ekonomija*, 10(2), 106–117;
15. Knežević, G., Pavlović, V., Milačić, Lj. (2015). Izazovi implementacije ERP sistema u računovodstvu, *Ekonomski pogledi*, 17(2), 107–122;
16. Maas K, Schaltegger S, Crutzen N. (2016). Integrating corporate sustainability assessment, management accounting, control, and reporting, *Journal of Cleaner Production*, 136, Part A, 237–248;
17. Mihić, S., Golušin, M., Mihajlović, M. (2011). Policy and Promotion of Sustainable Inland Waterway Transport in Europe – Danube River, *Renewable and sustainable energy reviews*, 15(4), 1801–1809;
18. Muminović, S., Pavlović, V. (2011). Uticaj koncepta društveno odgovornog ponašanja na rentabilnost kompanija – Studija slučaja: grupacija Aquafil Italija, *Industrija*, 39(1), 21–46;
19. Pavlović, V., Knežević, G., Izveštavanje o nefinansijskim informacijama za potrebe internih i eksternih korisnika, 20. međunarodni kongres „Finansijsko izvještavanje kao katalizator rasta ekonomije”, Savez računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Vrućica 15, 16. i 17. septembar 2016, str. 205–226;
20. Schaltegger, S., Bennett, M., Burritt, R. (2006). *Sustainability Accounting and Reporting*. Springer Science & Business Media, Netherlands;
21. Solomon, J., Maroun, W. (2012). *Integrated reporting: The influence of King III on social, ethical and environmental reporting*. ACCA, London;
22. Stevanović, T., Petrović Randelović, M. (2012). Balanced Scorecard održivosti i analiza eko-efikasnosti, *Facta universitatis – series: Economics and Organization*, 9(2), 257–270;
23. Stošić, I., Erić, D., Redžepagić, S. (2012). Unapređenje korporativnog upravljanja u preduzećima u državnom vlasništvu radi podizanja efikasnosti i efektivnosti poslovanja Srbije, *Poslovna ekonomija*, 6(2), 33–48;
24. Thomas, W., Maguire A. (2014). *Changes Ahead for Corporate Sustainability Disclosures Following Publication of New EU Directive*, Willkie Farr & Gallagher LLP;
25. UNCTAD (2008). *Guidance on Corporate responsibility indicators in annual reports*. UNCTAD Secretariat, Geneva;
26. UNCTAD (2009). *Promoting Transparency in Corporate Reporting: A Quarter Century of UNISAR*, Geneva;
27. Unermann, J. (2000). Methodological issues and Reflections on quantification in corporate social reporting content analysis, *Accounting Auditing and Accountability Journal*, 13 (5), 667–681;
28. Wong, J., Pippin, S., Weber, J., Bergner, J. (2016). The inclusion of sustainability in the accounting curriculum, *CPA Journal*, 86(6), 64–67;

29. World Commission on Environment and Development, WCED (1987). *Our common future*. Oxford University Press, New York;
30. Zadek, S., Merme, M. (2003). *Redefining materiality: Practice and public policy for effective corporate reporting*. AccountAbility, London. Preuzeto sa internet stranice 25. 08. 2016. (<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un-dpadm/unpan044367.pdf>);

Ovaj rad je primljen **26.01.2017.**, a na sastanku redakcije časopisa prihvaćen za štampu **19.09.2017.** godine.